

MESNEVÎ'NİN BİR BEYTİ IŐIĞINDA GÖNÜL AYNASI VE MEVLÂNÂ'NIN “GÖNÜL”E BAKIŞI*

A Mirror of the Heart in The Light of a Couplet of Masnavi and Rumi's View of the Heart

Öğr. Gör. Dr. Nurgül SUCU**

ÖZET

Bir gönül sultanı ve gönül eğitimcisi olan Mevlânâ, eserlerinde ele aldığı her mevzu ile, insanlara temiz bir gönül elde etmenin önemini ve bunun yollarını göstermiştir. Mevlânâ, eserlerinde insan vakıasının zaman ve mekân üstü gerçeklerine ebediyet ufkundan ışık tutmuştur. Bu nedenle üzerinden asırlar geçse bile, onun eserleri; mevzuu, muhtevası ve üslubu itibariyle tazelik ve taravetinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Hâlen, gönül bahçelerine, çağlar öncesinden gelen bir bahar melteminin hayat bahşeden esintisi gibi, cennet rayihaları yaymaya devam etmektedir.

Bu makalede, Mesnevî-i Şerîf'in 1. cildinde yer alan 34. beyitden yola çıkarak Mevlânâ'nın “gönül”e bakışı ve Mesnevî'de söz konusu edilen gönül çeşitleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevi, Gönül, Ayna

* Bu makale, 25-27 Haziran 2010 tarihlerinde Yozgat Sorgun'da düzenlenmiş olan “*T. Neşvegâb-ı Sâfiyâne: Mevlânâ, Mevlevîlik ve Mesnevî Sempozyumu*”nda aynı başlıkla sunulmuş tebliğın geliştirilmiş şeklidir

** Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, nurgulsucu@selcuk.edu.tr.

ABSTRACT

Rumi, a sultan of the hearts and a heart trainer, emphasised the importance of having a clean heart and pointed to ways of achieving this via all kinds of themes in his works. In his works, Rumi shed light on the timeless and spaceless realities of the human phenomenon from the horizon of eternity. Therefore, his works have never lost their freshness and relevance by virtue of their themes, content and style even after long centuries. Currently, he is infusing in gardens of the heart heavenly fragrances just like a life-giving breeze from centuries before.

In this article, Rumi's view of the "heart" and the types of heart mentioned in Masnavi will be investigated on the basis of the 34th couplet in the 1st volume of Masnavi.

Key Words: Rumi, Masnavi, Heart, Mirror

Mevlânâ, Mesnevî'nin 1. cildinin 34. beytinde;

آيينه ات دانی چرا غماز نیست s/ زانکه ژنکار از رخس ممتاز نیست¹

Âyine'et dâni çirâ gammâz nîst

Z'ân ki jengâr ez ruheş mümtâz nîst

"Senin aynan neden gammaz değildir, bilir misin? Çünkü onun yüzü kir ve pastan arınmamıştır." diyerek gönlü bir aynaya benzetir ve bu aynanın temiz tutulması, cilalanması gereği üzerinde durur. Zira gönül aynasına güzelliklerin en hakikisi akseder. Nasıl ki bir aynanın gerçekleri berrak biçimde gösterebilmesi için temiz tutulması, tozunun alınması gerekirse can aynasının da Cenab-ı Hakk'ın sıfatlarına mazhar olabilmesi için üzerindeki "mâsivâ"² pasının atılıp Allah aşkıyla cilalanması gereklidir. Cenab-ı Hakk'ın tecellisi ancak "kalb-i selîm" olarak adlandırılan Hakk'a vasıl olmuş gönüllerde zuhur eder. Manaların ve hakikatlerin çehresi ancak her türlü paslardan silinerek sırları aydınlanmış bir can aynasında yüz gösterir.³ Gönüllerini Allah aşkıyla cilamış olanlar, her an oraya bir başka güzelliğin aksettiğini görürler ve her an Allah'ın sayısız kudret akışından birine şahit olurlar. Yani kendilerinde gizli bulunan "ahsen-i takvîm"⁴ hakikatini keşfederler. Pek çok insanın güzel-

¹ *Mesnevî-i Şerîf, Ash ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nabîfî Tercümesi*, Hzl. Âmil Çelebioğlu, İstanbul 1967, C. I, s. 3.

² Allah'tan başka her şey, "mâsivâullâh" da denir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2001, s. 235.

³ Ken'an Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*, İstanbul 1973, s. 14.

⁴ En güzel şekil; Cenab-ı Hakk'ın en mükemmel mazharı, halifesi, olgun insan. Bkz. Uludağ, *age.*, s. 33.

liklerine sarıldığı mecazi renk ve kokuları aşırp “marifetullah”⁵a ererler ve bu yüceliklerinin neticesi olarak “hakka’l-yakîn”⁶ mertebesine ulaşırp ilahî sonsuzluğu oradan seyredederler.

Beyitte aynanın pasından bahsedilmesi, eski aynaların camdan değil de, madenî levhalardan yapılmasından dolayıdır. Madenî levhaların havayla temas edince rutubetten paslanıp sathına akseden şeyleri göstermediği gibi, gönül aynası da nefis pasıyla cilasını kaybedince feyz-i ilahîye ma’kes olmak nimetinden mahrum kalır. Buna binaen her insanın yapması gereken ilk iş, gönül aynasındaki pası temizlemektir. Gönüldeki pasın giderilmesi ise ancak Allah’ı zikir ve yâd etmekle mümkündür. Nefsin bulanıklığı gitmez, kalp aynasının pası açılmazsa, ruh Allah’ın tecellisine mazhar olamaz.⁷ Mevlânâ bu hususu şöyle açıklar: “Gönül kirden, süsten temizlenirse, Hak güneşinin nuru orada parıldar.”⁸

Mevlânâ, Mesnevî’de gönül aynası üzerinde hassasiyetle durur; bu aynanın kibir, haset, hırs, gıybet, yalan, riya ve benzeri manevi hastalıklardan temizlenmesinin önemine dikkat çeker. Hatta bu hastalıklardan kurtulmanın yollarını gösterir. Mesnevî’de bu fikri destekleyen çok sayıda örnek ve hikâye yer alır. Hz. Musa’nın Tûr-i Sînâ’da Cenab-ı Hak’ın tecellisine mazhar olmasının anlatıldığı bölüm de bunlardan biridir.

Cenab-ı Hak Musa (A.S.)’a; “Ey Musa, elini koynuna sok; kusursuz, bembeyaz çıksın.” diye emretmişti. (Tâhâ, 20/22) Hz. Musa bu emri yerine getirmiş ve eli cihan güneşi gibi bembeyaz ve nur saçıcı olarak görünmüştü. Çünkü Hz. Musa’nın gönül aynasına gayb âleminin uçsuz bucaksız ve suretsiz olan namütenahiliği aksetmişti. Yani, Musa (A.S.), elini, sanat-ı ilahiyyeyi görmekten gayrı her şeyden müstağni kılarak kalbinin üzerine koyunca, eli, tecelli nurlarıyla parlayan bembeyaz bir ışık halesi hâline gelmişti. Musa (A.S.)’ın gönlüne akseden uçsuz bucaksız namütenahilik, hakikatte ne göklerle, ne yere, ne de denizlere sığar. Çünkü bu sayılanların, sayılabilir bir hududu vardır. Hâlbuki hududu olmayanın, hududu olana sığması imkânsızdır. Bunun içindir ki, hududu olmayan zat ve sıfatlar ancak her türlü dünya kirlere, sıyrılmış bir gönül aynasına akseder. Zira gönül aynası da, tıpkı kendisine akseden güzellik ve ilahî esrar gibi hudutsuzdur. Cenab-ı Hak’ın tecelli-

⁵ Birtakım ruhani hâlleri yaşayarak, manevi ve ilahî hakikatleri tadararak, iç tecrübeyle ve vasıtasız olarak Hak’a dair elde edilen bilgi. Uludağ, *age.*, s. 234.

⁶ Bir şeyi tadararak ve yaşayarak öğrenmek, kesin ve apaçık bilgi. Salikin yalnızca ilim yönünden değil, aynı zamanda hâl ve müşahede yönünden de Hak’ta fani ve Hak ile baki olması. Uludağ, *age.*, s. 153-154.

⁷ Tâhirü’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul, t.y., C. I, s. 88.

⁸ Çelebioğlu, *age.*, C. I, s. 3.

leri ile dolan gönül aynası, hadsiz hesapsız namütenahiliğin aksettiği bir mekândır.⁹ Mademki İlahî nazar yalnızca böyle gönüllere layıktır, o hâlde gönül temiz tutulmalı, samimiyet ve aşkla doldurulmalı; kötülükler ve olumsuzluklar orada asla kendine yer bulamamalı, insan Rabbinin huzuruna pırıl pırıl, saf bir gönülle çıkmalıdır. Fîhi Mâ Fîh'te buna dair şöyle bir hikâyeye anlatılır:

Hz. Yusuf'un bir arkadaşı yolculuktan döner. Yolculuktan dönenlerin hediye getirmesi âdettir ya, Hz. Yusuf sorar: "Bana hediye getirdin mi?" Arkadaşı cevap verir: "Sen Mısır'ın sultanısın. Neye ihtiyacın olabilir diye çok düşündüm, ne kadar aradıysam da hiçbir şeyi sana layık görmedim. Altın madenine altın, ya da okyanusa su arz etmenin ne anlamı var? Ancak senin güzelliğin müstesnadır ki, onun eşi bulunmaz. Nihayet münevver bir kalp gibi, cilalı bir aynayı huzuruna getirmeyi münasip gördüm. Ey güneş gibi semanın nuru olan Hz. Yusuf, o aynadan güzel yüzünü göresin." der.¹⁰ Hikâyenin ardından Mevlânâ izah eder: Cenab-ı Hakk'ın da her şeyi vardır, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Bu nedenle insan, kul olarak, Allah'ın huzuruna, zatını seyretmesi için parlak bir ayna, yani tertemiz bir gönül götürmelidir. Zira insandaki gönül, Cenab-ı Hakk'ın kendi zatını müşahede etmek için nazar ettiği bir aynadır. Ancak ayna tozlanınca görüntüyü yansıtmaz. Bu nedenle gönül aynasının daima tertemiz ve pırıl pırıl olması gerekir. Gönül aynasının kiri ise; kibir, kıskançlık, hırs, açgözlülük, kin, nefret, düşmanlık, iki yüzlülük, yalan, hile ve riya gibi olumsuzluklardır.¹¹

Gönül, yani manevi kalp, mekân olarak maddi kalbin yerindedir fakat gözle görülmez, elle tutulmaz. İman ve ibadetlerle, özellikle de zikirle uyanır, aydınlanır, nurlanır, derinleşir ve bilginleşir. Bir acayip âlem olur. Böyle bir kalbe sahip olanlar için de; "gönül ehli", "uyanık kalpli", "diri kalpli", "selim kalpli" gibi tanımlamalar yapılır. Kalp, manevi yönü itibarıyla hak ve hakikat pusulasıdır ve bu görev ona Cenab-ı Hakk'ın tayini ile yüklenmiştir. Lakin kalp, yaratılış maksadının aksine bir şartlandırılma ile bu fitri yörüngeden uzaklaştırıldığı zaman, menfiliklere sürüklenmekten kurtulamaz. Bu takdirde, sahibini dünya ve ahirette abat etmek yerine berbat etmenin amili olur. Bu sebeptendir ki, onu yaratılış gayesine göre yönlendirecek tesirlere tabi kılmak ve ilahî gayeye yönelik temayülleri takviye edip geliştirmek, nefis terbiyesi ve gönül eğitiminde çok ehemmiyetli bir meseledir.

Bu teşhisten sonra, hastalığın tedavi yollarına da işaret eden Mevlânâ, insanın asli gayesinden sapmaması için nefsinin bilmesi ve onu zapturapt altına alması gerekliliği üzerinde hassasiyetle durur: "Ey insanoğlu; senin nefsin de

⁹ Osman Nuri Topbaş, *Mesnevi Bahçesinden Bir Testi Su*, İstanbul 2006, s. 51-76.

¹⁰ *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Fîhi Mâ Fîh*, Hzl. Selçuk Eraydın, İstanbul 2006, s. 249-250.

¹¹ Emine Yeniterzi, *Sevginin Evrensel Mübendisi Mevlânâ*, Konya 2007, s. 160.

bir ejderhadır!.. Ölmüş görünse bile ölmemiştir; günah işlemek için eline fırsat geçmediğinden ötürü, gamdan uyuşmuş bir hâlde, donmuş gibi beklemektedir! Nefis güçlense, fırsat bulsa hemen Firavunluğa başlar; yüzlerce Musa'nın yüzlerce Harun'un yolunu keser! Nefis ejderhası yokluğa, yoksulluğa, fakirliğe düşerse, küçük bir kuvvet hâline girer. Fakat mal mülk, yüksek mevki yüzünden nefis sivrisineği çaylak kesilir. Sen nefis ejderhasını ayrılık karları altında tut; aklını başına al da, onu güneşin altına getirme! Dikkat et ki, ejderha donmuş hâlde kalsın; eğer o canlanırsa, sen onun bir lokması olursun! Onu mat et de, mat olmaktan, yani manen ölmekten emin ol! Ona acıma; o, acımaya ve iyiliğe layık değildir!"¹²

Cami ve tekkelerin levhalarında yer alan; "Hoş Gör Yâ Hû", "Bu da Geçer Yâ Hû", "Edeb Yâ Hû" ve "Hiç" lafızları da Mevlânâ'nın üzerinde durduğu gönül eğitiminin temel prensipleri ve ihtar talimatlarıdır. "Hoş Gör Yâ Hû" lafzı; hiçbir mahluku incitme, hiçbir mahluktan da incinme!" talimatıdır ki, bu özellik "kalb-i selîm" in en önemli vasfıdır. Bu lafız, diğer bir manada; sebepler âleminin dışına çık, murad-ı ilahîye razı ol, talimatı olarak da düşünülebilir.

"Bu da Geçer Yâ Hû" ifadesi ise insana şöyle seslenir: "Ey Hak yolu yolcusu, şunu bil ki, gönle, her gün yeniden yeniye fikirler, üzüntüler gelir. Sen de onları güle güle karşıla. O ekşi yüzlü, asık suratlı derdi hoş tut. O ekşiliği şeker gibi tatlı say. Bulutun da görünüşte yüzü ekşidir. Ama çorak yerleri yok eder, oraları gül bahçeleri ile süsler. Gam fikrini, kederi, üzüntüyü gelip geçici bir bulut gibi kabul et de, o asık suratlıya karşı pek o kadar surat asma. Belki de elde etmek için koşup durduğun o gevher, yani manevi saadet onun elindedir. Kederler, ıstıraplar sana manevi inciler getirmese de, eli boş olarak senin karşına çıksalar bile, onlar senin tatlı huyunu artırmış olurlar. Bir başka yerde, bu sabır ve tahammül huyunun sana faydası dokunur. Beklemediğin bir sırada, bir gün dileğine kavuşursun. Şunu iyi bil ki, senin sevinmene, gülmene mani olan kederler, ıstıraplar, kâinatı yaratan büyük bir sanat sahibinin emri ile onun hikmeti ile gelmişlerdir. Ey delikanlı, sana gelip çatana, bir musibet, bir felaket deme. Belki de sana felaket gibi görünen, bir mutluluk yıldızıdır."¹³

"Ey Hak yolcusu, gamın, kederin varsa sevin, neşelen; çünkü gam, buluşma tuzağıdır. İnsan gamlı olduğu zaman Hakk'a sığınır, Hakk'ı hatırlar. Sonra bu yolda alçakgönüllü olmak, alçaklarda dolaşmak, hor görülmek, manen yükselmektir. Aslında gam ve keder bir hazinedir. Senin hastalığın ve

¹² Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Hzl. Şefik Can, C. 3, s. 78.

¹³ Can, *age.*, C. 5, s. 295-297.

başına gelen belalar, sıkıntılar da birer hazinedir. Fakat bu düşünce, çocuklara nasıl tesir eder? Bunun bir hakikat olduğunu nasıl anlarlar?”¹⁴

Gam ve kederin kıymetini bilip ondan memnun olmak gerekir. Zira sıkıntının insan ruhunu cilalamak gibi bir meziyeti vardır. Gam ve keder, gönül aynasının üzerindeki tozları üfleyen manevi bir lütuf rüzgârıdır, onu kötü bir fırtınaya benzetmemelidir.

“Edeb Yâ Hû” ifadesi, insanı ahlakın zirve noktası olan edebe davet ederken, “Hiç” lafzı, benlikten sıyrılmaya işaret eder. İlahî esrardan bir nasip alabilmenin yolu, nefsanî arzulardan sıyrılmaktan geçer. Dolayısıyla, manevi tekâmülün başlangıç noktası, “hiç”liğin farkına varabilmektir.

Mevlânâ, varlık duvarını yıkıp “hiç”liğini idrak etmeyen insanın hakiki sevgili olan Cenab-ı Hakk’ı bulamayacağını söyler ve bu konuyla ilgili şöyle bir hikâye anlatır:

Deniz kenarında bir duvar vardı. Duvar yüksekçe olduğu için onu aşım suya ulaşmak mümkün değildi. Duvarın üzerinde ise susuzluktan kavrulmuş dertli biri bulunuyordu. Onu sudan men eden, üzerinde olduğu yüksek duvardı. O kimse ise, duvarın üzerinde, suya kavuşmak isteyen bir balık gibi çırpınıp duruyordu. Ansızın duvarın üzerinden bir tuğla parçasını söküp suyun içine attı. Tuğlanın düşmesi ile birlikte, suyun sesi bir abıhayat gibi geldi. Susuzluk mihneti çeken bu kimse, su sesinin verdiği neşeden dolayı duvardan tuğlaları koparıp koparıp suya atmaya başladı. Su ona; ey derviş, bana böyle tuğla atmaktaki telaşın neden, diye seslenince, susuzluktan yanan derviş cevap verdi ve dedi ki; “Ey su, bu atıştan bana iki fayda vardır. Onun için bu sanattan vazgeçmem. Birinci fayda; su sesini dinlemektir ki, o, susmuşlara musiki nağmeleri gibi gelir ve yine o su sesi, ölüye sesi ile tekrar diriliş imkânı veren İsrâfil’in sûru gibidir. Yine o ses, bahar mevsiminde nisan ayının bereketli yağmurları gibidir. Bağlar ve bahçeler, o semanın gözyaşlarıyla hasret giderir, hayat bulur ve nakışlanır. İkinci fayda şudur ki; koparmış olduğum her tuğla ile duvar alçalıyor. Ben de o nispette, ey su, sana yaklaşmış oluyorum.” Mevlânâ, hikâyenin akabinde bu meseleyi şöyle izah eder: “Ey şuurlu kimse! Yüksek bir duvardaki tuğlaların azalmasından şüphesiz duvar alçalır. Duvarın alçalması suya yakınlık hâsil eder. O tuğlaların duvardan ayrılması, vuslat dermanı olur. Allah’a secde etmek, o yapışık tuğlaları koparmakla olur ki, kurbiyeti mucip olur. Kur’an-ı Kerim’de “Secde et ve yaklaş” (Alak, 96/19) buyrulmuştur. Bu varlık duvarı yüksek buldukça, başı eğmeye, yani secde etmeye mani olur. Bu toprak vücudun arzularından kurtulmadıkça, eğilip abıhayat sahibine secde etmek ve o manevi derya suyundan

¹⁴ Can, *age.*, C. 3, s. 55.

kana kana içmek imkânsızdır. Duvarın üstünde kim daha ziyade susamış ise, duvarın taşını ve tuğlasını o daha çabuk koparır. Suyun sesine her kim daha ziyade âşık ise, ona hicap ve mani olan varlık duvarından daha büyük parçalar koparır.¹⁵ Hikâyede, deryaya kavuşmaya set olan duvar, insandaki nefsanî emeller ve hakikate ermeye mani olan fani dünyanın nihayetsiz arzuları, hasaten “benlik”tir. Derya ise “muhabbetullah” ve “marifetullah”tır. Kalbi ilahî muhabbete teşne olanlar, ömür boyu o deryaya varabilmenin iştiyakı içindedirler. O muhabbet ve marifet deryasından gelen her ses, her nefes, onları sonsuz lezzetlere gark ederek yüksek bir Hak yolculuğuna hazırlar. Muhabbetullah ve marifetullah ile uygulanan insan için bu dünya, idrak ve şuura sunulan bir hikmet aynasıdır. İnsan, maddesi değil, manası ile mükerrem olduğu için, kulluğun kemaline de ancak ruhunun, gönlünün ve duygularının derinliği nispetinde erişebilir. “A gönül; bu yolu dedikodu ile vermezler sana, yokluk kapısından başka bir yerde kavuşma yoktur sana... Onun kuşlarının uçtuğu havada kanat çırpmadıkça kol kanat vermezler sana...”¹⁶

Nasıl ki dış görünüşümüzü kavramak için bir aynaya muhtaç isek; iç âlemimizi, karakterimizi, huy ve temayüllerimizi teşhis ve gerektiği şekilde tedavi için de, bizi iç âlemimizle tanıştıracak bir “gönül aynası”na muhtacız. Bu safiyetteki bir gönül ise ancak Cenab-ı Hakk’ın has kullarında mevcuttur. Hz. Ebubekir’in Allah Resulü’nün yüzüne bakınca “Ne kadar güzelsin ya Resulallah!” demesine mukabil; Ebû Cehil’in o mübarek yüzden nefret etmesinin sebebi de budur. Zira her ikisi de “âyine-i Muhammedî”de kendi sîretlerini görmekteydiler.

Hiçbir ayna hatır için yalan söylemez ve çirkinini güzel, güzeli de çirkin olarak göstermez. Kendisine akseden şey her ne ise, görüntüsü de ondan ibarettir. “Ayna ile terazi, birisi incinecek yahut utanacak diye doğru söylemekten sakınır mı? Susar mı? Ayna ile terazi, öyle kadri yüce ve doğru mihenk yerleridir ki, sen onlara iki yüz sene hizmet etsen, sonra aynaya desen ki: ‘Ben sana bu kadar sene hizmet ettim, hatırım için beni çirkin gösterme.’ Teraziye de desen ki: ‘Yalvarırım sana; fazla tart, eksigimi açığa vurma.’ Onlar sana cevap verir de derler ki: ‘Zavallı, herkesi kendine güldürme, kendini âleme maskara etme.’ Ayna ile terazi hile bilmezler, yalan söylemezler. Doğruluktan ayrılmayan ayna ile terazi derler ki; ‘Allah, gerçeklerin bizim vasıtamızla tanınması, anlaşılabilmesi için kadrimizi yüceltti, bizi bu işte görevlendirdi. Bu doğruluğumuz olmasaydı, gerçeği olduğu gibi ortaya koymasay-

¹⁵ Tâhirü'l-Mevlevî, *age.*, C. 7, s. 396-400.

¹⁶ *Mevlânâ Celâleddin, Rubâîler*, Hzl. Abdülbaki Gölpınarlı, 70/24.

dık, bizim ne değerimiz kalırdı? İyilerin, güzellerin yüzlerini nasıl görür, nasıl gösterebilirdik?”¹⁷

Allah’ın sevgili kulları da birer ayna gibi olduğundan onlara bakan herkes kendini görür. Hasta ve yaralı kimse nasıl kendini tedavi edemeyip bir doktor veya cerrah ararsa, ahlak hastası ve manen yaralı kimseler de bir tasfiye-i ahlak hekiminin yani gönlünü Cenab-ı Hakk’ın tecelligâhı hâline getirmiş bir mürşid-i kâmilin tedavisine ihtiyaç duyar.

Bir kimse Hak katında makbul olup olmadığını anlamak için gönlüne nazar etmelidir. Kul, Allah’ı gönlünde ne kadar hissediyorsa, Allah da ona o kadar yakındır. Bunun için her hâlükârda kalp tasfiyesine itina göstermelidir ki, Cenab-ı Hakk’ın nur tecellileri ile gönüldeki hevesler kül olup cemel tecellileri zuhura gelebilsin.

Nefis engelini aşır hakikat ve marifete ermenin reçetesi olarak, Peygamber mirasçısı bir velinin terbiyesine girmeyi sunan Mevlânâ şöyle der:

“Bir kimsenin ayağına diken batınca, ayağını dizinin üstüne kor, iğne ucu ile dikenin başını arar durur. Ayağa batan diken böyle güç bulunursa, gönle batan diken nasıl bulunur? Eğer gönüllere batan dikenleri herkes görebilseydi; insanlara gamlar, kederler gelebilir miydi? Gönüllere batan manevi dikenleri çıkaracak o hekim çok mahirdi, üstattı.”¹⁸

“Daha küçük iken şehvet yılanını nefis mücadelesi ile öldür, yoksa o büyür, başına ejderha kesilir. Ama herkes kendi şehvet yılanını karınca gibi küçük görür. Bu yanlış görüşten kurtulmak için, sen kendini bir gönül sahibinden sor! Bakır, altın olmadıkça bakırlığını bilmez. Gönül de, manevi padişah olmadıkça hatalarını görmez, süfliliğini anlamaz. Ey gönül! Sen de bakır gibi iksire hizmet et; sevgilinin ve gönül alanın cefasını çek! Gönül alan sevgili kimdir? İyice bil ki, onlar gönül sahibi olanlardır. Gece ile gündüz birbirinden nasıl çekinir ve ayrılırsa, onlar da dünyadan öyle çekinir, öyle kaçıp dururlar. Allah’ın has kullarını ayıplama, padişahı hırsızlıkla suçlama!”¹⁹

“Çalışıp çabalamakla can gıdasını nasıl elde edeceksin? Onu ancak sana bir şeyhin himmeti bağışlar. Nefis, şeyhe uyduğunu, şeyhle beraber adım attığını görünce, ister istemez senin buyruğun altına girer. Şeyh senin dostun olunca, akıl o vakit köpek nefisini yener. Nefis yüzlerce gücü, kuvveti, hüneri ve marifeti ile bir ejderhadır. Şeyhin yüzü, ona karşı, göz çıkararak zümrütür.”^{20»21}

¹⁷ Can, *age.*, C. 1, s. 228.

¹⁸ Can, *age.*, C. 1, s. 21.

¹⁹ Can, *age.*, C. 2, s. 518.

²⁰ Zümrüt taşının, yılan gözünü kamaştırıp görmez hâle getirdiği söylenir.

“Gönül aynası dünya sevgisi tozundan, nefساني arzulardan temizlenir, pak ve saf bir hâle getirilirse, orada su ve toprak nakışlardan başka şeyler görürsün. Gönül aynasında hem resmi, nakşı görürsün; hem de resmi ve nakşı yapanı; hem devlet, saadet yazgısı seyredersin, hem de onu yayanı ve döşeyeni. Benim manevi yârim olan kâmil insanın hayali bana Halil İbrahim (A.S.) gibi göründü. Görünüşte o maddi varlıktır, hakikatte ise maddi varlığı (putları) kırandır. Allah’a şükürler olsun ki, kâmil insan göründü de can onun hayalinde kendi hayalini gördü. Ey kâmil insan! Dergâhının toprağı gönlümü büyüledi. Senin hakikatini, manevi gücünü göremeyenin, sana karşı büyüklük taslayanın toprak başına olsun.”²²

Manevi durumuna göre kalpler (gönüller) umumi tasnif itibariyle üç grupta mütalaa edilir. Bu tasnif; yaratılış gaye ve haysiyetini muhafaza eden diri kalpler, mühürlenmiş ve ölü kalpler, hastalıklı ve gafil kalpler şeklindedir.²³ Tasavvuf ehlinin eserlerinin çoğunda rastladığımız bu gruplandırmayı Mevlânâ'nın eserlerinde de tespit etmek mümkündür. Bu durumda; yukarıda gönül aynası bahsinde ele aldığımız hususları da göz önünde bulundurarak, Mesnevî çerçevesinde şöyle bir tasnif yapabiliriz:²⁴

1.Diri Gönüller: Gönül aynasını her türlü kir ve pastan arındırmış, onu Cenab-ı Hakk'ın tecelligâhı hâline getirmiş Allah'ın has kullarının, evliyâullahın, mürşid-i kâmillerin, peygamberlerin kalbi bu gruba dâhildir. “Kimin canı şehvetten, hiddetten, nefساني arzulardan arınmış, temizlenmişse, o kimse mana âlemini ve mana sarayını çabucak görür. Hz. Muhammed (S.A.V.) Efendimiz, hiddet ateşinden ve şehvet dumanından arınmış olduğu için, nereye baksa, orada Allah'ın hikmetini, kudretini, yaratma gücünü görürdü. Kimin gönlünden bir kapı açılırsa, o, her zerrede bir güneş görür.”²⁵

“Allah'ın nûru ile bakıp gören kişi, insanın ve eşyanın bânına, iç yüzüne yol bulur.”²⁶

²¹ Can, *age.*, C. 3, s. 201-202.

²² Can, *age.*, C. 1, s. 264.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. İmam Gazâlî, İhyâü Ulûmi'd-dîn, İstanbul, t.y, C. 3, s. 103-110; Osman Nûri Topbaş, *İmândan İhsâna Tasavvuf*, İstanbul 2002, s. 155-163.

²⁴ Bu tasnifte sıralayacağımız maddelerin her birine Mesnevî'den doğrudan ve dolaylı olarak sayısız örnek göstermek mümkündür. Fakat biz konuyu sınırlandırma mecburiyetimizden dolayı birkaç örnekle iktifa edeceğiz. Mesnevî'nin bazı bölümlerinde Mevlânâ mananın daha iyi anlaşılması için benzerlikleri ve zıtlıkları iç içe kullanır. Bu nedenle aşağıda vereceğimiz bazı örneklerin iki gruba birden dâhil edilebileceği görülecektir. Bu durumda biz söz konusu misali, kanaatimizce en baskın özelliğini gördüğümüz sınıfa dâhil ettik.

²⁵ Can, *age.*, C. 1, s. 106-107.

²⁶ Can, *age.*, C. 1, s. 228.

“Hak yolunda yürüyenlerden biri, duygularından birinin bağı çözülür de biraz manaya vâkıf olursa, diğer duygularında da değişiklik olur. Duygulardan biri, duyulamayan şeyleri duydu, görülemeyecek şeyleri gördü ise; bütün duygulara gayb âleminin pencereleri açılır. Nasıl ki sürüden bir koyun sıçrar da derenin öte yanına atlarsa, onu gören sürüdeki başka koyunlar da birbiri ardınca o yana atlarlar. Sen de duygu koyunlarını güttü, yaylaya gönder de, “Ahrace’l-mer’â; O (Allah ki), otağı çıkardı.” (A’lâ, 87/4) yaylasında yay, otlat! Orada, o manevi merada duyguların sümbül otlasınlar, reyhanlar yesinler de, hakikat gül bahçesine yol bulsunlar. Böylece senin her duygun duygulara peygamber olsun da, bütün duyguları çeksin, cennete götürsün. Gönüllerden geçen her şeyi anladığın için, başkalarının duyguları; senin duyguna dilsiz, dudaksız, hakikatten de öte, mecazdan da öte sırlar söylesin. Çünkü bu hakikat yorumlanabilir, mecazi olan da, vehmin, hayallere kapılmanın temelidir. Ayan olan, apaçık meydana çıkan, nebilerin ve velilerin gördüğü bir hakikat var ki, o hakikat hiç yoruma gelmez. Bütün nefsani duyguların senin Rahmani duyguna, irfan ve idrakine kul olursa, gökler bile senin arzularına boyun eğer.”²⁷

“Göklerden de üstün olan gönül, “abdal”ın²⁸, yahut peygamberlerin gönülleridir. Onların gönülleri çamurdan, yani kirli isteklerden, günahlardan arınmış, temizlenmiş, saf bir hâl almıştır. Manevi neşeleri arttıkça artmış, coşmuştur. Her iyi işe yarar olmuştur.”²⁹

“Canla, gönülle giderler; ne ata binerler, ne yaya yürürler. Gönülsüzdür onlar, gönüllerini vermişlerdir; binekleri de yoktur, azıkları da. Tevekkül ve teslimiyet adımıyla ilerlerler; parça buçuğun da, bütünün de hakiki sahibine giderler.”³⁰

2. Mühürlenmiş ve Ölü Gönüller: Bu tür gönüller; peygamber, veli ve salih kulların sahip olduğu diri gönüllerin tam zıddıdır. Bu tür kalp sahiplerinin imana dair nasip kapıları kapanmış ve nefsani iştihallerden başka bir talepleri kalmamıştır. “Allahım! Her şeyde ben, senin sanatına âşığım; başıma gelen belalara, acılara, ıstıraplara sen verdiğin için sabrediyorum! Yine senden geldiği için lütuflarına, ihsanlarına, iyiliklerine şükrediyorum. Ateşe tapan kâfirler gibi nasıl seni görmez de, yarattığına, ortaya koyduğun sanat eserine

²⁷ Can, *age.*, C. 2, s. 499-501.

²⁸ Sayıları yedi, yetmiş ya da kırk olarak gösterilen bir evliya zümresi. Dünyadan habersiz kalacak kadar kendini ahirete, gönlünü Hakk’a veren saf derun insanlar, ermişler. Uludağ, *age.*, s. 21.

²⁹ Can, *age.*, C. 3, s. 194.

³⁰ *Mevlânâ Celâleddin, Mecâlis-i Seb’a (Yedi Meclis)*, Hzl. Abdülbâki Gölpinarlı, İstanbul 1994, s. 14.

âşık olurum? Bu bir gerçektir ki, Allah'ın sanatına, yaratma gücüne âşık olan, üstün bir varlıktır. Gönlü uyanık, gözü aydın bir kişidir. Fakat sadece Allah'ın sanat eserine, yarattığı güzele âşık olan kimse de, hakikati görememiş bir kâfirdir.”³¹

“Acaba Firavun'un ordusu bu âlemin, kuşluk vaktinin güneşi ile doluluğunu nasıl olur da göremiyor? Gözleri açık, kulakları açık ve bu parlak zekâları ile beraber hakikati görüp işitmiyorlar! Allah'ın gözleri bağlamaktaki gücüne, kudretine hayranım! Ben, onların gafletine şaşıyorum; onlar da benim peygamberliğime, Hakk'a davet edişime şaşıyorlar. Onlar, bir baharın yetiştirdiği dikenlerdir; ben ise o baharın çimeniyim, yaseminiyim! Ben, onlara imanla, ilahî aşkla dolu nice kadehler sundum. Fakat gördüm ki, onların önünde onlara sunduğum mana şarabı dondu, taş kesildi. Hakikat bahçesinin güllerinden bir demet yaptım, onlara götürdüm. Verdiğim güllerin her biri diken oldu. Onları Hakk'a çağırma için döktüğüm tatlı diller, onlara söylediğim tatlı sözler zehir oldu, iğne oldu... Onlara sunduğum mana şarapları, götürdüğüm hakikat bahçesinin gül demetleri, kendi benliklerinden, varlıklarından geçenlerin canlarının nasibi idi. Kendinde olanlara, kendilerine tapanlara bu kadehler, bu demetler nasıl nasip olur? Bizim yanımızda, uyurken uyanık (yani dünyaya karşı uykuda, ahirete karşı uyanık) olan bir kişi gerek ki, uyanıkken rüya görsün!”³²

“Baş gözü kör olan kişi, görünen pisliklere bulaşır, kirlenir. Fakat gönül gözü kör olan, gizli pisliklere düşer. Görünen pislikler su ile temizlenir; görünmeyen, gizli olan, içte bulunan pislik ise, su ile temizlenmek şöyle dursun, arttıkça artar. İçteki pislikler belirince, onları gözyaşından başka bir şeyle yıkamak, temizlemek mümkün değildir. Cenab-ı Hak kâfire 'Pis' dedi. (Tevbe, 9/28) O pislik, onun dışında değildir ki...”³³

3.Gafil ve Hastalıklı Gönüller: Bu tür gönül sahipleri ise diri gönül sahipleri ile ölü gönül sahipleri arasında bir mevkidedirler. Bunların hâli, beden hasta insanların mustarip hayatına benzer. Ne dünyevi hayatlarında bir âhenk ne de içlerinde huzur vardır. İç âlemlerindeki belirsizlik dış âlemlerini, dış âlemlerindeki düzensizlik de iç âlemlerini olumsuz yönde etkiler. Gönüllerindeki hastalık tüm hâl ve hareketlerine sirayet eder. Şüphe, kararsızlık ve tutarsızlık içinde bocalar dururlar.³⁴ Mevlânâ; yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, hastalıklı gönül sahiplerine, bir gönül aynası önünde hastalıklarını teşhis

³¹ Can, *age.*, C. 3, s. 99.

³² Can, *age.*, C. 3, s. 102.

³³ Can, *age.*, C. 3, s. 184.

³⁴ Topbaş (2002), s. 161.

etmeyi ve o mürşid-i kâmilin tedavisine can u gönülden talip olup benlikten sıyrılarak ölmeyi, günah kirlerini tövbe ve gözyaşı ile yıkamayla önerir.

“Ey kara tencere! Kat kat isler içindesin. Bu is senin iç yüzünü karartmış. Senin gönlünde pas üstüne paslar var. Bu paslar öyle yığılmış ki, gönül gözün görmez olmuş. İlahî sırlara karşı perdelenmiş, kör olmuş gitmiş. O is, yeni bir tencereye vursa, arpa kadar bile olsa eseri o tencerede görülür. Çünkü her şey zıddı ile meydana çıkar. Kalaylı tencerenin beyazlığı üstünde o kara is, fena bir şekilde kendini gösterir. Fakat dumanın etkisi ile tencere kararınca onun üstündeki kara lekeyi çabucak kim görebilir? Demirci zenci olursa duman onun yüzünde bir iz bırakmaz. Fakat beyaz tenli birisi demircilik ederse, dumanın tesiri ile onun yüzü kararır. O da günahın tesirini çabucak anlar da; ‘Aman ya Rabbi!’ diye ağlayıp sızlamaya başlar. Fakat günah işlemekte ayak direr, kötülüğü âdet edinirse, kalp gözüne toprak doldurmuş olur; o günahı görmez, vicdan azabını da hissetmez olur. Tövbe etmeyi hatırına bile getirmez. Günah onun gönlüne tatlı gelir. Derken dinsiz olur gider. O pişman oluş, o ‘Ya Rabbi!’ deyiş ondan gider; gönül aynasına beş kat pas çöker. Onun demir kalbini, kaskatı olan kalbini paslar yemeye koyulur, temelini de yok etmeye girişir. Beyaz bir kâğıt üzerine yazı yazarsan, o yazı, bakınca okunur. Yazılı bir kâğıt üzerine yazarsan, yazdığın anlaşılmaz. Okunması güçleşir ve yanlış okunabilir. Çünkü mürekkebin siyahlığı üst üste gelince, iki yazı da körleşmiştir, manası kalmamıştır. Eğer o kâğıda üçüncü kere yazı yazarsan, onu kâfir kalbi gibi simsiyah edersin. Öyle ise her şeyin çaresini bulan Allah’a sığınmaktan başka ne çare vardır? Bakır gibi olan günahkârın ümitsizliğine iksir, Allah’ın rahmet nazarıdır. Ümitsizlikleri Hakk’a arz edin ve O’ndan rahmet ve hidayet ümidinde bulunun ki, devasız dertten yani kalbinizin kararmasından, paslanmasından kurtulasınız.”³⁵

“Mezar yapmak; ne taşladır, ne tahta ile ne de keçe ile. Lekesiz bir gönülde, kendi iç temizlik âleminde, kendine bir mezar kazman ve Allah’ın yüce varlığı önünde kendi benliğini defnetmen gerekir. Allah yolunda toprak olarak gama gömülmeden, O’nun aşkının mecnunu, güzelliğinin meftunu olman gerekir ki, nefsin O’nun manevi nefesinden feyz alsın. Mezarın üstüne türbe yapmak, kubbe kurmak, yüksek duvar örmek mana sahiplerince makbul bir şey değildir. Diri iken atlaslara bürünmüş, ipekliler giymiş kişiye bir bak; giydiği atlas, ipek, onun aklının elini tutuyor mu? Onun idrakine, anlayışına yardım ediyor mu? Giydiği değerli, süslü elbiselerle gurura kapıldığı için onun canı Münker ve Nekir’in azabına uğramış, gamlı gönlünde ise gam

³⁵ Can, *age.*, C. 2, s. 513-514.

akrebi yer tutmuştur. Onun dışarıdan görünüşü süslü püslü, fakat gönlü huzursuzdur, düşüncelere dalmıştır, inlemektedir.”³⁶

“Gönüldeki uyanıklık, huzur ve manevi zevkler, aradığına olan bağlılıktan, sevgiden ileri gelir. Bütün dünya işlerinden vazgeç, dünyalık sevgisini gönlünden at da, o üveyik kuşu gibi canla başla ‘Kû-kû (Nerede-nerede)’ diye gerçek sevgiliyi ara. Ey gaflet perdesi ile gözü kapanmış kişi, şu âyete iyi bak: Cenab-ı Hak; ‘Bana dua ediniz ki, kabul edeyim.’ (Mü’min, 40/60) diye buyurdu. Kimin gönlü illetlerden, hastalıklardan temizlenmiş ise, onun duası celal sahibi Allah’ın huzuruna kadar gider.”³⁷

“Ben gönül sahibi bir arifim, başka birine ihtiyacım yok, Hakk’a ulaşmışım, diye böbürleniyorsun. Senin bu hâlin, bulanık suyun, ‘Ben suyum, niçin yardım arayacakmışım?’ demesine benzer. Nefsani isteklerle kirlenmiş gönlünü, sen temiz, günahsız bir gönül sandın da gönül ehlinde, velilerden kendini çektin, ayırdın. Dünyada yemek, içmek için yaşayan, süt ve bal sevdasına düşen, nefsanî arzulara bulaşmış olan gönlünün, gerçekten gönül sayılmasını reva görür müsün? (...) Sen; ‘Bende de gönül var’ diyorsun, diyorsun ama gönül arşın üzerinde olur, hâlbuki sen aşağılardasın. Kara balçıkta da su bulunduğunu herkes bilir fakat o su ile abdest alınmaz. Balçığın içinde su vardır ama balçığa yenilmiş, balçıkta kaybolmuştur. Sen de gönlüne; ‘Bu da gönlüdür’ diyemezsin. Çünkü senin gönlün de kirli emellere, şehvete, hidde, mevki hırsına, dünya isteklerine mağlup olmuş, onlar arasında kaybolup gitmiştir.”³⁸

SONUÇ:

Bir gönül eğitimcisi olan Mevlânâ; “gönül”ü bir aynaya, onu Cenab-ı Hakk’ın tecellisine mazhar olmaktan alıkoyan manevî hastalıkları ise aynanın pürüzsüz görüntüsüne mani olan toz, kir ve pasa benzetir. Cenab-ı Hakk’ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılan ve bu sebeple eşref-i mahlukat olan insana düşen en önemli görev, en kıymetli sermayesi olan gönlünü her hâlû-kârda temiz tutmak ve Yaratanın karşısına pırıl pırıl bir gönülle çıkmaktır. Bunun yolu da nefis terbiyesi ile benlik engelini aşır ikiliği ortadan kaldırmak, bu yolda çekilecek sıkıntılara rıza göstererek gönül aynasını Hak aşkıyla cilalamaktan geçer.

Tasavvufî kaynaklarda yer alan umumi kalp tasnifini Mesnevî-i Şerîf’e de uyarlamak mümkündür. Buna göre; Mesnevî’de manevî durumlarına göre;

³⁶ Can, *age.*, C. 3, s. 23.

³⁷ Can, *age.*, C. 3, s. 180.

³⁸ Can, *age.*, C. 3, s. 193-194.

diri gönüller, ölü gönüller ve hastalıklı gönüller olmak üzere üç türlü gönül-
den ve bunların özelliklerinden bahsedildiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR:

- Ateş, Süleyman, **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli**, Kevser Yay., İstanbul t.y.
- Can, Şefik, **Mevlânâ, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**,
ÖtükenYay., İstanbul 2004, 6 C.
- Çelebioğlu, Âmil (hızl.), **Mesnevî-i Şerîf Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum
Nahîfi Tercümesi**, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1967, C. 1.
- Eraydın, Selçuk (hızl.), **Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Fîhi Mâ Fîh**, İz Yay.,
İstanbul 2006.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (hızl.), **Mevlânâ Celâleddin, Mecâlis-i Seb'a (Yedi
Meclis)**, Kent Basımevi, İstanbul 1994.
- Gölpınarlı, Abdülbâki (hızl.), **Mevlânâ Celâleddin, Rubâîler**, Ajans-Türk
Matbaacılık, Ankara 1982.
- İmam Gazâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, 4 c., Bedir Yay., İstanbul t.y.
- Ken'an Rifâî, **Şerhli Mesnevî-i Şerîf**, Hülbe Yay., İstanbul 1973.
- Tâhirü'l-Mevlevî, **Şerh-i Mesnevi**, 18 c., Şamil Yay., İstanbul t.y.
- Topbaş, Osman Nuri, **Îmândan İhsâna Tasavvuf**, Erkam Yay., İstanbul
2002.
- Topbaş, Osman Nuri, **Mesnevî Bahçesinden Bir Testi Su**, Erkam Yay.,
İstanbul 2006.
- Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- Yeniterzi, Emine, **Sevginin Evrensel Mühendisi Mevlânâ**, Konya 2007.